

STANDEISKY ÉVA

Követett és elvetett múlt az 1956-os forradalomban

„Most mi is forradalmi időket élünk. A forradalom pedig tátongó szakadékokat vág a múlt és jövő közé. De nincsen a világnak az a forradalma, amely gyökeresen, minden vonatkozásban szakíthatana a múlttal, amely teljesen gyökértelenül lebeghetne a múlt idők mélységei felett. A forradalom után a legnagyobb probléma pedig éppen a *szellemi hídvérés* a múlt és a jövő között.”

Moór Gyula: A magyar értelmiség hivatása. (1946)

„A forradalmak nem teremtenek »tiszta lapot«, nem kezdik újra a történelmet, és ha képesek is a múlt bizonyos elemeinek a felszámolására, ezt csak azon az áron tehetik meg, hogy e múlt más elemeit, összetevőit és folyamatait erősítik fel és juttatják érvényre – nemegyszer olyan jelenségeket, amelyek távolról sem kedveznek az emberi szabadság kiteljesedésének.”

Hahner Péter: Előszó: egy könyv és írója. (1994)

„Am tapasztalatok nemcsak úgy keletkeznek, hogy egyszer birtokukba jutunk, hanem ismétlődéssel is. [...] A tapasztalatok fel is gyűlhetnek, felhalmozódási folyamat eredményei is lehetnek, amennyiben beigazolódnak vagy egymást korrigálva megerősítést nyernek.”

Reinhard Koselleck: Tapasztalatváltozás és módszerváltás. Történeti-antropológiai vázlat. (2000)¹

Mennyire ismétli magát a történelem, avagy hasonló helyzetek hasonló reagálást váltanak-e ki? Mi a különbség az emlékező és a szituációs múltkövetés között? A népkövetelések a múlt melyik szakaszához kapcsolódtak? A változásokat igénylők 1945-ig, vagy 1948-ig akartak hátrálva előremenni? Törekvéseik kiterjedtek-e az 1945 előtti időszakok hagyományainak felújítására? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Amikor az emberek forradalmat csinálnak, koruk és a legközelebbi múlt sérelmei ellen láznak fel. Ugyanakkor az óhatatlanul felmerülő problémák megoldásához történelmi támasztékokat keresnek. 1956 szereplői is ezt tették. Nehézségeik mutatják: igencsak szegényes volt a felidézhető, hasznosítható örökség.

Magyarország a 20. században függetlenség- és demokráciadeficittel küszködött. 1918-ban, 1945-ben mindkettő eltűnni látszott – és mindkettő megma-

1 Ld. *Moór Gyula: A magyar értelmiség hivatása. In: Uő: Tegnap és holnap között. Tanulmányok. Bp. 1947. 123.; Hahner Péter: Előszó: egy könyv és írója. In: Alexis de Tocqueville: A régi rend és a forradalom. Bp. 1994. (Circus Maximus) 28.; Reinhard Koselleck: Tapasztalatváltozás és módszerváltás. Történeti-antropológiai vázlat. Korall 7(2006) 23. sz. 26.*

radt. Az első világháború következményei – mindenekelőtt a háború okozta anyagi leromlás és morális züllés, az új országhatárok kijelölésénél a győztesek vaksága – megakadályozták a demokratikus forradalom kiteljesedését 1918 végén, 1919 elején, s olyan kényszerpályára állították az országot, amely 1941–1944-ben katasztrófába torkollott. 1945–1946-ban az újabb demokráciakísérlés is kudarcba fulladt. A feltételek akkor talán még kedvezőtlenebbek voltak, mint az első világháború után, legalábbis ami a nemzeti függetlenséget és a demokráciát illeti. Ez a két kérdés foglalkoztatta leginkább 1956 szereplőit is. A 20. században addig adódó harmadik esély a függetlenség kivívására és a demokrácia megteremtésére 1956-ban is kihasználatlan, kihasználhatatlan maradt.

A szinte kimeríthetetlen tárházú múlt akkor segítheti a jelent, ha az eltérő nézetet vallók toleránsak egymás iránt. Ahogyan Cs. Szabó László írja: az embereknek 1956-ban felül kellett volna múlniuk egész múltjukat, ami szinte emberfeletti feladat.²

Egyvalami mindenképpen közös volt a forradalom alatti nézetkavalkádban: az antisztálinista szocializmus-hívők éppúgy a történelemben kerestek kapaszkodót, mint azok, akik a – korlátozott – magántulajdonon alapuló demokráciára vágytak. Közülük senki sem lelhetett biztos múltbéli támaszra. A történelmi tapasztalatokon alapuló új teremtésének lehetősége önmagában kevés volt: kollektív kreativitásra és az eltérő nézetűek iránti türelemre lett volna szükség, ami nehezen teljesülő kíváncsi. Egységesítőnek maradt a politikában és a közéletben, a sajtóban és az irodalomban – a versekben és a publicisztikai írásokban – a távolabbi múlt, a lekerekített 1848 példája.

A múlt iránti érdeklődésnek 1956-ban az is oka lehetett, hogy a forradalomnak nem volt legitim legfelsőbb vezetése. A forradalom napjaiban elemi igényként merült fel egy új hatalmi központ megteremtésének szükségessége. Magyarországon nem volt olyan politikai erő, amely képes lett volna ezt az igényt maradéktalanul kielégíteni. E hiány következtében is szaporodtak – jobb híján – a múltban támasztékot kereső helyi, illetve a regionális szerveződések. A forradalom két hetében lázas keresgélés folyt az átformálható, megújítható múltmin-takért.

A magyar múlt megítélésében szkeptikus Kolnai Aurél szerint amire az emberek Magyarországon 1956-ban visszatekinthettek, nem volt igazán érdemes a követésre.³ Megállapítása vitatható. Írásom részben e vélekedés cáfolata kíván lenni.

A tapasztalat és az ismétlődés 1956 történéseiben fontos szerephez jutott.

2 Cs. Szabó László: Gyász és megdicsőülés. In: Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve. Szerk. Medvigy Endre–Pomogáts Béla. Bp. 1991. 47.

3 „Más országoktól eltérően Magyarország – hasonlóan Spanyolországhoz – még sosem látott olyan demokratikus köztársasági rendszert, melyet ne fenyegetett volna az elsüllyedés halálos veszélye, sőt az utolsó, az 1945–46-osra, már születése előtt ránehezedett az orosz megszállás és a kommunista fennhatóság félelmetes súlya” – írja 1957-ben Kolnai. *Kolnai Aurél: Gondolatok a magyar felkelésről egy év távlatából.* In: *Uő: Politikai emlékiratok.* Bp. 2005. 542.

A forradalom és a múlt viszonya a kiiktatandó múlttelemek felől is megközelelhető. Az 1918-as és az 1944–1945-ös demokratikus átalakulásnak nem csupán követésre méltó, hanem elvetendő elemei is voltak. A múlt ebben a megközelítésben mégis csak tanítómester. E. H. Carr megfogalmazásában: „A történelem történelmi tudattal rendelkező emberek körében többek közt azért nem ismétli önmagát, mert a szereplők a második előadás idején már tudatában vannak annak, hogyan alakult az első, és ez a tudás módosítja cselekedeteiket.”⁴

A forradalmi szervek elnevezéséből és a gyakran emlegetett múltbéli fordulópontokból is következtethetünk arra, hogy 1956-ban az emberek a 20. századi magyar történelem melyik szakaszát ítélték elvetendőnek. Aki például csak a nyolc évvel korábbi állapotokig akart visszamenni, bizonyosan nem tekinthető a polgári demokrácia hívének, nem úgy, mint aki az 1956-ot megelőző tizenkét évet akarta kitörölni a magyar történelemből: ő bizonyosan nem sorolható a kommunista értelmezésű szocializmus elkötelezettjei közé. Az elnevezésekről és az évszámokhoz kötődő múltértelmezésről az írás utolsó fejezetei szólnak.

Emlékező múltkövetés

Az uralomváltás periódusaiból a közösségi emlékezet időszerűsíthető elemeket is megőrzött. Az emberek feleleveníthették például, hogy mit tettek ők vagy elődeik rendszerváltáskor – háború után vagy/és forradalom kitörését követően –, amikor szándékukon kívül cselekvésre – önvédelemre, öngazgatásra – kényszerültek. A generációról generációra hagyományozódó és az éppen uralmon lévő hatalom ideológiai hatására némileg módosuló múltviziók a kollektív emlékezet termékei. A kulturális emlékezet a kollektív emlékezetnek az a része, amelyhez már nem fűződhetnek személyes emlékek: eltelt legalább kilencven év, három generációnyi idő. A magyar történelemben az 1848-cal kapcsolatos emlékek a kulturális emlékezethez sorolhatók. A kommunikatív emlékezet a kulturális emlékezethez képest kevésbé letisztult, változatosabb, nehezen befolyásolható, mivel még élnek a korszereplők vagy közvetlen leszármazottaik. 1956-ban 1918 és 1945 a kommunikatív emlékezet része volt.

1956-ban az emberek szelektíven válogattak emlékeik közül. Arra emlékeztek, amit a jelenben is hasznosíthatónak véltek. Az öregeknek még lehettek emlékeik 1918-ról, a többségnek pedig testközeli élménye volt a második világháborút követő félforradalmi időszak, a közemlékezetben pedig már egy évszázada kitüntetett hely jutott a nemzeti sérelmeinkre gyógyírként használt, idealizált 1848-as magyar forradalomnak és szabadságharcnak. A forradalomban résztvevők példáulért, megerősítésért e három történelmi előzményhez nyúltak vissza.⁵

4 E. H. Carr: Mi a történelem? Bp. 1993. (Századvég könyvtár. Történelem) 119. – A „tapasztalat” és az „ismétlődés” megítélésében Reinhard Koselleck véleményét osztom. R. Koselleck: i. m. 21–59.

5 Nem egy idősebb forradalmi bizottsági vezető már 1945-ben, sőt 1918–1919-ben is részt vett az öngazgatásban.

Az 1956-os forradalomban – s különösen az első napokban – a múlt emlékei közül az 1848-as forradalom uralta a közvéleményt, s ez a tartós nemzeti egység látszatát keltette. Amikor az eltérő demokráciatörekvések megjelentek, a hozzájuk kapcsolódó múlt emlékek sokfélesége is nyilvánosság elé került. Mivel hiányoztak a demokratikus közéletiség keretei – a szabad választással legitimált parlament és kormány, az elfogadott, bejegyzett pártok, egyesületek, a szabad nyilvánosság önkorlátozó fórumai stb. – nagy összevisszaságban léteztek egymás mellett a különféle eszmék és a hozzájuk kapcsolódó múltértelmezések.

Az első és a második világháború utáni helyi, átmeneti uralomnélküliség a háborús szenvedések, az erkölcsi züllöttség miatt volt ellentmondásos időszak: az öntisztulás folyamatát megszakították az igazodás irányát kijelölő új központi uralmi rendszerek (a Tanácsköztársaság, a Horthy-rendszer, majd a hatalmi viaskodások által deformált koalíciós kormányzati éra). Szabó Miklós szerint a forradalom résztvevői „példaként 1848-ra tekintettek vissza, restaurálni bizonyos mértékig az 1946-os köztársaságot kívánták”.⁶ A hangsúlyt a „bizonyos mértékig”-re tenném.

A személyes és a kollektív emlékezet bonyolult viszonyát egy kérdésként megfogalmazott példa illusztrálhatja: Vajon hogyan fogadhatta az 1956. októberi változásokat az a sváb származású férfi, akinek módos parasztgazda apját 1944 nyarán a csendőrök zsidók rejtegetése miatt a szeme láttára lőtték agyon (a bűjtatottakkal – egy asszony két kisgyermekkel – együtt), majd az oroszok négy testvérével kényszermunkára hurcolták, ahonnan hosszú évek múltán súlyos beteg, „fasisztának” bélyegzetten, másodmagával került csak haza?⁷

A múltból sokan azt a tanulságot vonták le, hogy a személyes és családi megrázkódtatás elkerülése érdekében óvatosnak kell lenniük, kivárára kell be rendezkedniük. Az előzmények ismeretében meglepőnek tűnik, hogy mégis tízezrek vettek aktívan részt a forradalomban: a szabadságvágy, a reparációs készítés nem engedte, hogy a cselekvésbénító múlt emlékek tudatküszöbig jussanak.

Múltjelképek

1956-ban – a reformperiódusban éppúgy, mint a forradalom kitörése után – fontosakká váltak az 1848–1849-es forradalomhoz kötődő nemzeti jelképek. Nem csupán a vizuális szimbólumok (Kossuth-címer, nemzeti trikolor), hanem a fogalmak (1848, szabadságharc, a 12 pont, március 15-e, köztársaság, sajtószabadság stb.) és a személyek is (Petőfi, Bem, Kossuth). A felidézett, „újra hasznosított” irodalmi alkotások is az aktualizált jelképeknek ebbe a tágabb körébe sorolhatók.

6 Szabó Miklós: A forradalmi etűd. In: *Uő: Múmiák öröksége. Politikai és történeti esszék.* Bp. 1995. 136.

7 A neve elhallgatását kérő tanítványom családtörténeti dolgozata alapján. 2002.

A nemzeti trikolór Magyarországon az 1956-os forradalmat több mint száz évvel megelőzve vált a magyarság tömegeit érzelmileg mozgósítani képes szimbólummá.⁸

Az 1956-os rendszerváltozáskor 1848 jelképeivel hatott: március 15-e vér nélküli forradalma, a korabeli fiatalok kezdeményezőkézsége, Petőfi versei és szereplései, az emlékezetben megragadó korabeli fogalmak (bizottmány, polgártárs, nemzetőrség) és a képek: a Kossuth-címer, a piros-fehér-zöld zászló, amelyből a múlttal leszámoló „képprombolás” jegyében kivágták a szovjet mintára készült népköztársasági címet.⁹ „Nagy taps és éljenzés: hosszú póznán nagyalakú Kossuth-címet visznek a [Bem-] szoborhoz, ahol magasra emelik” – olvassuk a korabeli naplóban.¹⁰ A *Zalaegerszegi Városi Forradalmi Tanács* olyan Kossuth-címeres igazolványt készíttetett tagjai számára, amelynek fedőlapján Kossuthtól vett idézet ékeskedett: „A nép azzal van és azzal lesz, aki mer a néppel lenni.”¹¹

A Kossuth-címer Nagy Imre október 28-i, a forradalmat elismerő deklarációja után tűnt fel először a lapok címdalán.¹² Egyetlen olyan korabeli kiadványt sem találtunk, amelyben a koronás címer szerepelt volna. (A Kossuth-címer nem csupán 1848-as, hanem 1946-os szimbólum is: a királyságot 1946. február 1-jén felváltó köztársaságra is utal.)

1956-ban a negyvennyolcas szellemisség jelenlétét nem a követelésponatok bizonyítják leginkább,¹³ hanem az 1956-ban széleskörűen elterjedt, a vörös csillagot és a Rákosi-címet váltó negyvennyolcas szimbólumok, de főképpen az 1956-ban aktualizált, 1848-at felidéző, röplapokon, újságokban kinyomtatott Petőfi-versek és más 19. századi költők alkotásai, a műveikből vett idézetek. A reformkorban született *Himnusz* és *Szózat* (A népiek irodalmi röpiratának címe – *Rendületlenül* – ez utóbbi költemény első sorára utal) az 1848-as reminiscencia részeként értelmezendő. Az 1848-as forradalom és szabadságharc 1956-ban az

8 A nemzeti lobogó a francia forradalomban vált tömegeket mozgató jelképpé: „Mirabeau rendkívüli szenvedéllyel védelmezte a trikolór kötelező használatát [...] megértette, hogy nem valami »bagatelle«-ről van szó, hanem – ahogy ő mondta (háttorzongatóan előrevetítve a XX. század témáit) – »a jelek nyelvéről«. Mindenütt ez a legerőteljesebb jelképi kifejeződése az emberek álláspontjának, hangsúlyozta.” *Simon Schama: Polgártársak. A francia forradalom krónikája.* Bp. 2001. 668.

9 *Szilágyi Ákos: Lyukak a zászlón.* (Ünnep után). Népszabadság, hétféle 2005. nov. 5. 5.

10 *Zimándi Pius István: A forradalom éve. Krónika 1956-ból.* Bp. 1992. 154.

11 1956 plakátjai és röplapjai. Október 22–november 5. Összeáll., szerk. Izsák Lajos–Szabó József–Szabó Róbert. Bp. 1991. 570.

12 Ld. Esti Hírlap, Forradalmi Ifjúmunkás, Függetlenség, Magyar Függetlenség, Magyar Honvéd, Néphadsereg, Paraszt Függetlenség, Szabad Ifjúság, Szabad Nép, Szabad Szó, Valóság.

13 Gyarmati György az '56-os népköveteléseket a '48-asokkal rokonította. A politikai, gazdasági, társadalmi változtatások szükségességét tartalmazó programponatok egymásra vonatkoztatása a történelmi viszonyok különbözősége miatt nem igazán meggyőző. *Gyarmati György: Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepségének történetéből.* Bp. 1998. 139–154.

akkori legfőbb kíváncsiságra rímelt: a „magyarság és a függetlenség” volt a felkelők jelszava a 19. század közepén éppúgy, mint száznyolc évvel később. A két kor „demokrácia”-jelszava a gyökeresen átalakult gazdasági, politikai és társadalmi viszonyok miatt már nem ugyanazokat az elképzeléseket takarta.

A legtöbb népgyűlésen elszavalta valaki Petőfi *Nemzeti dalát*, a felvonulók nem egy helyen Kossuth-nótákat énekeltek. A *Nemzeti dal* meghallgatása közösségi élmény volt: érzelmi azonosulást jelentett a forradalommal. E vers elmondása, refrénjének – „Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!” – közös ismétlése (valamint a *Himnusz* eléneklése) mintegy szakrális aktussá magasztosította a spontán népgyűléseket. Eufórikus állapotba hozta az embereket, akik szinte öntudatlanul vetették magukat alá a tömeghangulatnak. Nagyrábén a forradalom hírére összegyűltek a gépállomás statisztikusáról tudták, hogy hajdán az iskolai ünnepélyeken ő szavalta leghatásosabban a „Talpra magyar”-t, ezért tőle akarták a költeményt hallani. „Még most is ott áll előttem a kép – írja az egyik jelenlévő –, hogy támasztotta az ajtófelet a kastély előcsarnokában. Ott állt az ajtónál, csizmás lábait keresztbe rakta, és figyelte a gyűlés lefolyását. A felszólításra, hogy szavaljon, nagyon szabódott, de az emberek egyre jobban követelték, és utána még meg is fogták, feltették az asztalra. A csarnokban lehattunk vagy ötvenen, talán hatvanan is, de egyszerre hirtelen néma csönd lett. Csabai fenn volt az asztalon, jobb lábával előrelépett, jobb kezét, mintha kard lett volna benne, előre nyújtotta, és erős hangon, lelkesen, mélyen érzett hazafias lelkesedéssel és emberi érzéssel tele szavalta el a Petőfi örökbecsű nemzeti dalát, a Talpra magyart. Ahogy szálltak a szavak, lassan könnyes lett a szemem, és amikor széjjelnéztem, talán másoknak is. Volt, aki lopva még meg is törölte kézfejjével. Mikor pedig arra került a sor, hogy »Hol sírjaink domborulnak, Unokáink leborulnak« –, volt, aki kicsit hüppögött is.”¹⁴ A Kossuth-címert rajzoló tanítóknak a gépállomás fiatal villanyszerelője segített. A gépállomás lett a színhelye annak a spontán szerveződő nagygyűlésnek is, ahova a szomszéd községből is jöttek nemzeti zászlókkal, miközben énekeltek, hogy „Kossuth Lajos azt üzenté...”

„Van valami ünnepélyes a hangulatban, a második március 15-e hangulata” – jegyzi fel naplójába október 23-án a szemtanú.¹⁵ A debreceni *Néplap* október 30-i vezércikke írja: „Be tudtuk bizonyítani Petőfi szavainak igazságát. »Habár fölül a gálya, / s alul a víznek árja, / azért a víz az úr!« Van erőnk megmutatni, hogy méltó örökösei vagyunk a 48-as szabadságharcosoknak, a magyar szívekből nem lehetett kitörölni a szabadság szent eszméje iránti lángolást. Utat tört magának, magasra szökött lángja, és felperzseli mindazt, ami szenny és idegen a néptől.”¹⁶ „Magyarország élő lelkiismerete, Kossuth, Rákóczi bátor nemzedéke,

14 *Török Benjámín*: 1956 Nagyrábén. 1956-os Intézet Oral History Archívuma. 1126. sz. életrajz.

15 *Zimándi Pius I.*: i. m. 153.

16 Ld. 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai. Szerk. Filep Tibor–Valuch Tibor. Debrecen, 1993. 130.

az új március ifjúsága!” – magasztalta a forradalomban résztvevő fiatalokat a rádió, s mellé a Klapka-indulót játszották be.¹⁷

1848 viszonyítási pont lett. „Hajtsuk meg nemzetiszínű zászlónkat a felkelők, az 1848. március 15-i ifjúságot hősiességben túlszárnyaló hősök előtt!” – olvasható egy plakáton.¹⁸

A harsány és szenvedélyes negyvennyolcasság 1956-ban elfedte a forradalom értelmezésében, konszolidálásában október 28-a után keletkezett zavart, a továbblépéshez szükséges teendők körüli bizonytalanságot. A forradalom múltba néző poétái nem Világost, hanem Pákozdot szerették volna felidézni, és a vég helyett az ígéretes kezdetekkel serkentették, bódították magukat és olvasóikat.

Funkcionális hagyomány és tapasztalat

1848 a megszipített és kilúgozott múlt – a kulturális emlékezet – része volt, ugyanakkor a hatalmi kisajátítás révén a közelmúltat és a jelent is formálta, így a kommunikatív emlékezethez is kapcsolható, gyengébb szálakkal ugyan, mint 1918 és 1944–1945.

A közösségi emlékezet mellett mindig létezett 1848 hatalmi kisajátítása. Ez változó elemnek bizonyult a konstans kollektív emlékezet mellett, amelyben a lakosság széles rétegeit érintő szociális vívmányoknál alighanem nagyobb vonzereje volt a nemzeti önállósági törekvéseknek.¹⁹ 1945 és 1956 között csupán a kommunista hatalmi aspirációkkal összefonódó '48-értelmezések, illetve 1953 után a kommunista párton belüli '48-felfogások kerültek a nyilvánosság elé. Az előbbinek nagy irodalma van, az utóbbiról még nem született összefoglaló munka.

A népi írók különösen sokat merítettek a negyvennyolcas tradícióból. A kommunisták reformer csoportjai, Nagy Imre 1953 utáni politikájának hívei is előszeretettel hivatkoztak 1848-ra. E két táborhoz tartozók voltak a *Petőfi Kör*²⁰ leglelkesebb látogatói is, belőlük kerültek ki leginkább az egyetemi forradalmi megmozdulások résztvevői. Vidéken, falun inkább a kisgazdapárthoz és 1947-es hasítékpártjaihoz köthető negyvennyolcasság volt népszerű, különösen az ország nyugati felén, valamint a birtokos (birtoktalanított) parasztság és a lecsúszott, deklasszálódott középosztálybeliek egy része körében.

17 A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Szerk. Kenedi János. Bp. 1989. 312.

18 1956 plakátjai és rölpapjai i. m. 506.

19 Vö. *Gyáni Gábor*: Történetírás: a nemzeti emlékezet tudománya? In: *Uő*: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Bp. 2000. 115.

20 A kommunista eszmének elkötelezett, a diktatórikus szocializmusból – a sztálinizmusból – kiábrándult felszólalók 1848-ra leginkább a Petőfi Kör vitáiban hivatkoztak. Az aktualizálás elsődleges politikai célja 1956 tavaszán és nyarán Rákosi megbuktatása volt. Ezzel is magyarázható, hogy a nem kevésbé éles őszi vitákban már nemigen kerül szóba 1848.

A 19. századi eseménysor a nemzeti kulturális emlékezet legfőbb egységesítő eleme lett, s mintegy lepergett róla az a fajta hatalmi manipulációs máz, amely a negyvennyolcas tradíciókat a Rákosi-diktatúra éveiben bevonta, s eltűnni látszott a kommunista reformellenzék 1848-felfogása is. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc főleg az 1956-os forradalom érzelmvilágához, eseményeihez kapcsolható szimbólumokban élt tovább.

1848 sajátos kapaszkodó lett: 1918, 1945 félresikerült demokráciakísérlete, elvetélt forradalma időben még túl közeli volt. 1848 negatívumait elhalványította az idő, elhomályosította a nemzet kultuszigénye, s így alkalmassá vált a jelen – 1956 forradalma – igazolására. 1848 a forradalom alatt elsősorban a letisztult, egyneműsödött múltat jelentette.

A kulturális emlékezet egységesít, a kommunikatív emlékezet megoszt. Az 1918-as és 1944–1945-ös demokráciaminta így csak pluralitásában – véleménykülönbségekkel és érdekelletétekkel együtt – értelmezhető.

Nyírbátor forradalom alatt választott vezetője, Nánássy István a szabadság, egyenlőség, testvériség „szent jelszavát” társította 1848-hoz, amivel hallgatóságának megnyerése volt a célja: „Szabadságért kell küzdenem, mint küzdöttek érte oly sokan, és hogy ha kell, kivéreznem, mint elvérzetek oly sokan, »fogadjatok ti szabadság-vitézek szent sorotok közé«” – idézte Petőfit a *Nyírbátori Járási Nemzeti Tanács* alakuló ülésén az 1848-as reminiszcenciákkal léptenyomon élő szónok („És a mi lelkünkől újra kitör a márciusi nemzedék szózata, kitör azért, mert ez utolsó évtizedben újra egészségtelen álomba merült a nemzet” stb.).²¹

A *Sátoraljaújhelyi Nemzeti Forradalmi Tanács* „Kossuth Lajos kedvenc városából” üzent a népnek. Felhívását Kossuth szavaival zárta: „ha annyi lelkesedés lesz a kivitelben, mint amennyit a felajánlásban tapasztaltam, a poklok kapui sem vesznek erőt Magyarországon”.²²

„Mi megmaradunk 48-soknak és 56-soknak. Magyaroknak, halasiaknak és szabadságszeretőknek. A demokrácia csak a néppel együtt valósítható meg – mi ebben hiszünk. Számtalanszor bizonyosságot tettünk erről. Mélységesen megvetni tudjuk azokat, akik mindezt nem vallják” – mondta a kiskunhalasi forradalmi bizottsági elnök, Nagy Szeder István.²³

Szabó Zoltán 1848-at összekapcsolta 1867-tel. „A magyar történelem egy olyan periódusában vagyunk – jelentette ki 1956. október 29-én –, amikor 1848 bátorságát és 1867 bölcsességét váltakozva kell alkalmazni, de úgy, hogy a kettő

21 Dr. Nánássy István, aki 1911-ben született földbirtokos családban, 1945 előtt jegyző, majd főszolgabíró volt, 1950-ig dolgozott helyi közigazgatási vezetőként. Az 1956. okt. 29-i tömeggyűlésen a Járási Nemzeti Tanács elnökévé választották. Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/8. A Nyírbátori járás. Szerk. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1994. 21–22.

22 1956 plakátjai és röplapjai i. m. 356.

23 *Zelei Miklós*: A halasi norma. Nagy Szeder István regényes élete. Népkönyv. Bp. 2003. 199. Az interjú 1990-ben készült.

közül folyamatosan 48 szelleme legyen az erősebb.”²⁴ Lényegi problémára tapintott rá: a radikális rendszerváltás úgy lehet sikeres, ha megegyezési, kiegyezési szándékkal kapcsolódik össze. Ehhez persze Magyarországnak nagyobb mozgás-szabadságot engedő birodalmi központ is kellett volna. Moszkva 1956-ban nem ilyen volt.

1918–1919 a kommunikatív emlékezetben a zavarba ejtő örökség volt. 1956-ban 1918 megélt tapasztalatai még nem tűntek a múlt ködébe, bár a megelőző csaknem négy évtizedben eltorzította őket a Horthy-rendszer és a Rákosi-éra eltérő indíttatású 1918-ellenes ideológiája. Talán ez magyarázza, hogy az említés szintjén kevés nyoma van 1956-ban 1918-nak. Annál több a tényleges történetekben. Ezek egyike a tanács szó jelentésváltozása.

A hazai és külföldi baloldaliak különösen a munkástanácsok korabeli szerepét nagyították fel, s vontak le működésükből – amit nem ismertek igazán – általános következtetéseket. Hannah Arendt, aki az 1848-as európai forradalmakban találta meg a forradalmi önkormányzati szervek legkorábbi nyomait, az 1917-es oroszországi demokratikus forradalom idején alakult bolsevik vezetésű tanácsokban vélte felfedezni az 1956-os magyarországi munkástanácsok legközelebbi rokonát: „A csőcselékuralom helyett, amelyet várni lehetett volna, szinte a felkeléssel egy időben megjelentek a forradalmi és munkástanácsok, vagyis azok a szervezetek, amelyek immár száz éve mindenütt létrejönnek, ahol az embereknek néhány napig, hétig, vagy hónapig módjuk nyílik rá, hogy felülről rájuk kényszerített kormány- (vagy párt-)program nélkül kövessék politikai ösztöneiket. Ezek a tanácsok az Európán végigsöprő 1848-as forradalomban alakultak meg először, 1871-ben, a párizsi kommün idején ismét létrejöttek, néhány hétig fennálltak az 1905-ös első orosz forradalom idején, majd teljes vértetben az első világháború után Oroszországban, az októberi forradalomban, valamint Németországban és Ausztriában, 1918 novemberében alakultak meg. Eddig mindig vereséget szenvedtek, de korántsem az »ellenforradalomtól«. A bolsevik rendszer még Lenin alatt szétzúzta hatalmukat, de még azzal is népszerűségüket igazolta, hogy eltulajdonította a nevüket (szovjet = tanács).”²⁵

Az 1956-os forradalmi szervezetek az 1944–1945-ös forradalmi bizottságok mellett az 1918-as magyarországi regionális és helyi közigazgatási szervekhez, a nemzeti tanácsokhoz lehetett elsősorban közők, s nem az oroszországi szovjetekhez.

Genetikusan leginkább az 1918-as forradalomnak volt köze 1956-hoz.²⁶ A demokrácia kikísérletezésére e két „felfordulás” idején nyílt leginkább lehetőség. Csak e két változás hagyta viszonylag szabadon érvényesülni az egymással megegyezni kényszerülő társadalmi csoportokat, amelyek elfogadott központi szervek híján, az egymáshoz igazodást, a kölcsönös, ésszerű engedményeket – a

24 Szabó Zoltán: A hetedik napon. Századvég 1987. 4–5. sz. 296.

25 Hannah Arendt: A totalitarizmus gyökerei. Bp. 1992. 621.

26 1944 végén, 1945 elején a változás erőszakos és túlszabályozott volt, igen kevés teret hagyott az önálló kezdeményezéseknek.

demokráciát valószínűsítették. E két alkalommal dőlhetett volna el, hogy a szabad együttéléstől mindig elzárt „nép” tartósan meg tudja-e szervezni önmagát.

Több olyan példa hozható a forradalmi igazságtételről és a népi öngazgatásról a polgári demokratikus forradalom idején, amelyek 1956 helyi történéseire emlékeztetnek.

1918–1919-ben nem egy helyen személycserék nélkül zajlott le a hatalomváltás.²⁷ 1956-ban is számos nagyobb településen pozícióban maradtak a régi, erkölcsileg hiteles vezetők. A hatalmi folyamatosságnak lehet pozitív megközelítése is. A politikai viszályokat nem ismerő, vagy a politikából kiábrándult, az országos hatalmi harcban érdektelen helyiek azért ragaszkodtak a gyökeres politikai fordulatok után is régi vezetőikhez, mert munkájukhoz értő, a közösség politikai, erkölcsi normáit betartó embereknek tartották őket. Olyanoknak, akik az ésszerűség jegyében képesek a helyi szokásokat, a helyi hagyományt az országos változásokhoz igazítani.

Az azonnali rendteremtési kényszer eleve kizárja az időigényes demokratikus hatalomgyakorlási formák alkalmazását, amelyek legfontosabb előfeltétele a koncepciózus vezetéssel, programmal és tagokkal rendelkező politikai pártok létezése lenne. A forradalom idején éppen ezek hiányoznak leginkább, vagy ha vannak is, a forradalom előtti hatalmi viszonyok következtében kezdetben bázisuk kicsiny, befolyásuk elenyésző. 1956-ban ez különösen így volt.

A helyi érdekeket pártoktól függetlenül képviselő közszereplők és a politikai pártok közötti ellentét minden hatalomváltó periódusban konfliktusok forrása, s ezen nem változtat az sem, ha az újonnan élre került vezetők korábban valamelyik párt tagjaként politizáltak. A forradalmi szervek létrejötte idején a pártkötődés másodlagos tényezőnek bizonyult. 1956-ban a politikai rátermettség, az emberi habitus volt az elsődleges. Az emberek azért bíztak a megválasztottakban, mert feltételezték róluk, hogy egyensúlyt tudnak teremteni a nehéz helyzetben a különböző érdekek között, s mintegy függetlenként állnak az élen.

Az 1956-os forradalom idején a legellentmondásosabb hagyomány a második világháborút közvetlenül követő időszak volt: a követésre méltó emlékek kibogozhatatlanul összefonódtak az elvetendőekkel, a negatív benyomást hagyó emlékekkel. Ugyanakkor ez volt az az 1956-hoz időben legközelebbi történelmi periódus, amikor volt remény a nemzeti függetlenségre és a demokratikus átalakulásra, igaz, egy újabb vesztes háború után, a szovjet megszálló csapatok fennhatósága alatt, s versenyben egy dinamikusan politizáló kommunista párttal, amely demokratának és nemzetinek mutatta magát. Különösen a kiindulás, 1944 vége (az ország keleti felén) és az 1945-ös év történéseinek emléke hatott 1956-ban. A második világháború után újdonságnak számító politikai, közéleti

27 „A konfliktus nélküli hatalomátvétel egy olyan fejletlen politikumú mikrovilágot feltételez, amelynek anakronisztikus homogenitása még 1919 júniusára sem bomlott fel” – írja a dunamelléki ellenforradalom kapcsán Romsics Ignác. *Romsics Ignác: A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben.* Bp. 1982. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 96.) 138–139.

formák, politizálási módok tizenkét évvel később is mintául szolgálhattak. 1956-ban még csak bő egy évtized telt el a második világháború utáni nagy horderejű változások óta, s ezért nehezen állapítható meg, hogy 1945 1956-os „jelenléte” mivel magyarázható elsősorban: a helyzeti rokonság volt-e a meghatározó vagy az 1945-ös sokféle „élő” emlék hatott-e inkább? Ez az írás megkísérli az 1956-ban felelevenedő funkcionális, hasznosítható példával szolgáló 1945-ös emlékeket elválasztani az elsősorban a helyzeti rokonságból is adódó hasonlóságoktól. (Ez utóbbiak közül a legfontosabbak: a központi és a helyi hatalom felbomlása, esély a függetlenség és a demokrácia megvalósítására.)

Szabó Zoltán az 1945-ös népi öntevékenységi formák feléledésére, továbbélésére figyelt fel a forradalom első napjaiban: „A forradalom hét napja annyit mindenképpen világossá tett [...] hogy a negyvenötös népi felszabadulás, amely az állami kiszolgáltatottság állapotában villantotta fel annak lehetőségét, hogy új nemzet születhet a népből, nem volt hiábavaló. A nép új öntudatát se diktatúra, se terror, se Mindszenty-per, se Rajk-per, se ÁVO nem semmisíthette meg, megmaradt tettekreleszen az első kínálkozó alkalomra.”²⁸ „A forradalom 12 éves virág, amely most kezdett kinyílni” – sűrítette lírai képbe a történéseket egy röplapíró.²⁹ Prózaivá csupaszítva: 1956-ban valósul meg az, ami 1945 elején még csak remény volt.

1956. október 31-i naplóbejegyzésben olvasható: „Déli harangszó (most érzem, hogy ott vagyunk, 1945-ben, kezdjük mi is előlről).”³⁰

A viszonylag önálló cselekvés emlékei 1956-ban leginkább 1945-höz kötődtek.³¹ Azokhoz a hetekhez, ritkábban hónapokhoz, amikor a helyi közigazgatás felcserélődött vagy kibővült a nép küldötteivel, akik a front elvonulása utáni helyzetben kényszerűségből átvették lakóhelyük ügyeinek irányítását. A Kabán 1944. december közepére kialakult önigazgatási mód 1956 októberének végén is jellemzőnek tekinthető: a közügyek intézésére a politikai pártok megbízottaiból, a vallásfelekezetek papjaiból, a közigazgatási vezetőkből és a „nagyobb érdekeltségek” vezetőiből bizottság alakult, amely átvette a képviselőtestület feladatkörét, sőt, nem egy esetben a helyi végrehajtó hatalmat is.³² 1956 októberének végén is ez történt, csupán a pártok szerepe volt hangsúlytalanabb, mint 1945-ben.

A második világháború utáni népi önkormányzati szervekhez, a nemzeti bizottságokhoz ellentmondásos emlékek fűződtek. Ennek alapvető oka az volt, hogy a nemzeti bizottságok hivatalosan 1944. december 3-tól, a *Magyar Nemzeti Függetlenségi Front* pártjait tömörítő közigazgatást pótló néphatalmi szervekként működtek, amelyeket már 1945. január 5-én a kormány – eltérő pártmegfontolásokból – politikai ellenőrző szervekké fokozott le. E pártharcok által deformált

28 Szabó Z.: i. m. 295.

29 1956 plakátjai és röplapjai i. m. 150.

30 László Alajos Árpád történelmi irattára. Debrecen, 1956. október 23–1956. november 4. Szerk., szöveggond., jegyz., bev. Kahler Frigyes–Domokos Ibolya–Kahler Ilona. Bp. 2001. 107.

31 Valuch Tibor: „Ötvenhatosok”. Debrecen, 1996. 41., 49.

32 Somlyai Magda: Történelemformáló hétköznapok, 1944 ősze–1945 tavasza. Bp. 1985. 210.

nemzeti bizottságok rossz emlékeket hagytak az emberekben: többek között ezért is berzenkedtek 1956-ban sokan az ellen, hogy a pártok beleszóljanak a helyi forradalmi önkormányzatok munkájába.

A sok elrettentő tapasztalat a mindent maga alá gyűrő pártharcokról már 1945–1946-ban kiábrándította az embereket a pártokból. 1956 októberében még túl közeli volt a pártokhoz kötődő negatív tapasztalat. A forradalom alatt feltűnő pártpolitikusok szinte kivétel nélkül rendelkeztek a második világháborút követő években szerzett politikai tapasztalattal, csak éppen egykori pártjuknak a hatalomban való részesedése változott. 1956-ban – eltérően a „koalíciós időkötől” –, a kommunista párt rohamosan vesztett befolyásából, míg az 1946–1947-ben szétzilált, szétvert kisgazdapárt 1956-ban egyre jobban magára talált.

A múlthoz erősítésért forduló a forradalom napjaiban azokra az 1945-ös nemzeti bizottságokra emlékezhetek szívesen, amelyekben a központi előírás ellenére nem csupán pártok küldötteiből állt a testület, hanem beválasztották tagnak a helyi intézmények, egyesületek, lakossági csoportok egy-egy képviselőjét is. 1956-ban a nemzeti bizottságok 1944–1945-ös tevékenységére leginkább reformkommunista és népfrontos politikusi, értelmiségi körök építettek. Nem véletlen, hogy a hatalommegtartás érdekében a forradalom első napjaiban ők vetették fel, hogy a helyi tanácsai és pártszervek alakítsanak nemzeti bizottságokat, amelyekben kapjanak helyet – a reformer, antisztálinista kommunista vezetés primátusát nem megkérdőjelezve – az egykori szövetséges pártok, valamint a kommunistákhoz lojális szervezetek – mindenekelőtt az egyházak – képviselői is. Ez esetben nem csupán 1945-ös hagyományokhoz nyúltak vissza, hanem az 1947–1949-es kommunista hatalomátvétel időszakához is. Ezek a múltpéldák természetesen háttérbe szorultak a forradalom fordulatai – 1956. október 28-a, illetve 30-a – után. (Az október 28-a után alakult települési forradalmi szervezetet már nemigen nevezték nemzeti bizottságnak, s nem egy helyen a „nemzeti bizottság” elnevezést „forradalmi bizottság”-ra vagy „forradalmi tanács”-ra változtatták.)

A „nép” – főként a Tiszántúlon – jó emlékeket őrzött a nemzeti bizottságokról, amit az is bizonyít, hogy az 1956-ban létrejött forradalmi népképviseleti szervet gyakran nemzeti bizottságnak hívták, s azt a forradalom jobbratolódása után sem változtatták meg.

Az 1945-ös mintához a forradalom első napjaiban azok az ellenzéki kommunisták és a szövetségeseiknek számító egykori parasztpártiak tértek vissza, akik nem csupán a helyzet konszolidálását remélték az 1945-ös politikai formák átvételétől, hanem saját politikusi szerepük felértékelődését is. Az egykori parasztpárti Szigethy Attila egykori parasztpárti barátjától, az akkor éppen a *Dolgozó Ifjúság Szövetsége* vezetőjeként tevékenykedő Gosztonyi Jánostól kért tanácsot, aki azt javasolta neki, hogy 1945-ös mintára szervezzen nemzeti bizottságot.³³

33 *Szakolczai Attila*: Szigethy Attila és az 1956-os győri forradalom. In: Szigethy Attila élete és munkássága. Tudományos emlékülés Budapesten 1996. október 31-én. Győr, 1997. 34.

A későbbi napokban már más 1945-ös vonatkozások kerültek előtérbe. Budapesten a VII. kerület lakóit október 31-én az újjáalakult kispárt arra az 1945-ös fővárosi helyhatósági választásra emlékeztette, amikor „a kerület hazafiasan érző, magyarul gondolkodó lakossága mint egy ember sorakozott fel zászlónk alá”.³⁴

Az 1945-ös példára szívesen hivatkoztak azok, akik a koalíció éveiben a közélet tevékeny alakítói voltak, s különösen azok, akik a teljes kommunista hatalomátvételt követő diktatúra éveit börtönben vagy számkivetettségben – belső száműzetésben – töltötték, 1945 előtt a Horthy-rendszer ellenzékéhez tartoztak, a második világháború után pedig attól eltérő társadalmi rend megteremtésében bíztak. A koalíciós Nagy Imre-kabinetben a többség ilyen volt. A főváros új vezetésében a szociáldemokrata Bechtler Péter sorolható közéjük. Számára 1956 az 1945-ös reményeket újította fel. „Egy új városházát, egy új Budapestet kell építeni. 1945-ben, amikor még égett a városháza, akkor azt mondtam Csorba polgármesternek, hogy nem baj, mert ezzel a Wolff-párt szelleme is elégett.”³⁵

A pártok együttműködésének helyi kerete a második világháborút követően a nemzeti bizottság volt, 1956-ban többnyire a helyi forradalmi szervek keretein kívül alakultak meg vagy újjá a pártok. A fővárosban változatosabb a kép, bár a trend hasonló. Gyökeresen eltért viszont ettől a Nagy Imre-kormány, amely fokozatosan lényegült át egypártiból koalícióssá, összetétele leginkább az 1947-es kormányéra emlékeztetett.

1956-ban a *Nemzeti Forradalmi Bizottság* az 1945-ös *Országos Nemzeti Bizottság* mintájára engedélyezte volna a pártok működését. Legalábbis erre utal, hogy október 31-én az újjáalakuló *Polgári Demokrata Párt* e szervtől kérte vissza tagjai pénzén vásárolt székházát.³⁶ Ilyen nevű szervezet létezéséről azonban nincs adat, pedig, mint a fenti példa is mutatja, lett volna rá igény. Újjáalakulásának elmaradása nem véletlen: jelzi az 1945-ös és az 1956-os helyzet közötti különbséget.³⁷

Az 1945-ös nemzeti bizottságok működésük kezdeti, rövid időszakát leszámítva többpárti képződmények voltak, ellentétben az 1956-os forradalmi bi-

34 1956 plakátjai és röplapjai i. m. 214.

35 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 290. f. 50. ő. e.; Szabó Klára: A városháza a forradalomban. Évkönyv 2000. VIII. Magyarország a jelenkorban. Szerk. Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János. Bp. 2000. 242.

36 1956 plakátjai és röplapjai i. m. 202. Az engedélyért folyamodó Polgári Demokrata Párt tévesen azonosította az 1956. novemberi állapotokat az 1945. évekkel. Ami azért nem vehető zokon tőle, mert törpe párt lévén mindig kimaradt a politika fő sodrából: 1945-ben a kommunisták a polgárság köréből is híveket akartak szerezni, s ezért juttatták politikai szerephez néhány hónapig.

37 A második világháborút követően a pártok működését a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front keresztül a kommunista párt irányította: a kommunisták döntése pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetőjének jóváhagyásától függött. Új párt alakítását, vagy már egy korábban meglévő működését pedig formálisan az Országos Nemzeti Bizottság engedélyezte, amely a pártok és a szakszervezetek képviselőiből álló helyi nemzeti bizottságok csúciszerve volt.

zottságokkal, amelyek minden esetben alulról szerveződtek, s a legtöbb esetben háritani szerették volna a pártok befolyását. A forradalom alatt létrejött önkormányzati szervek tevékenysége leginkább azokra a nemzeti bizottságokra emlékeztetett, amelyek 1944–1945 fordulóján közvetlenül a front elvonulása után alakultak az öngazgatás és a rendteremtés szándékával. 1956-ban Nagy Imre és a körülötte tömörülő reformer, nemzeti elkötelezettségű kommunisták szándéka ellenére általában nem az 1946 és 1948 között a kommunistákkal koalícióban lévő pártok balszárnya alakult újjá, hanem azok leszalámizott és ellehetetlenített jobbszárnya és centruma. Színre léptek régi pártok is, köztük olyanok is, amelyeket a kommunisták korábban üldöztek.

Szituációs múltkövetés

1956-ban a múlt felidézésében a szituációs hasonlóságnak is szerep jutott. A politikai változások során előállhatnak olyan helyzetek, amikor az események alakítói nem tudják, vagy nem tudatosítják magukban, hogy olyan problémákkal viaskodnak, amelyek megoldására felmenőik már kísérletet tettek. Az idő maga előtt görgeti a nemzeti történelemnek ezeket a megoldatlan problémáit, s az új generációk ismételten szembetalálják magukat velük. Az idő múlásával a régi problémák más megvilágításba kerülnek, új elemekkel bővülnek. A hatalom szereplői kicserélődnek, az ideológia és az uralmi struktúra más lesz, a problémák azonban megmaradnak. Forradalom, rendszerváltozás idején pedig esély nyílik a megoldásukra.³⁸

A függetlenségi törekvések múltbéli mintája a 20. században az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc volt, s mindenekelőtt a forradalom kezdete, március 15-e vált emlékezetű toposzá. Amikor alkalom adódott az idegen uralom lerázására vagy az ország megszabadulni látszott az idegen uralom alól, előjött március példája.³⁹

Az 1918–1919-es és az 1944–1945-ös rendszerváltozás egyaránt 1956 szituációs múltmintájának tekinthető, s különösen a népi öngazgatási szervek sorolhatók ide, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy a forradalom „hétköznapijaiban” tevékenykedő spontán lakóhelyi, települési népi szerveződéseknek, gyűjtőnevükön a települési forradalmi bizottságoknak, illetve a munkahelyi szer-

38 A szituációs múltkövetésnél némileg tágabb fogalom a szituációs hatás. Az ugyanis, hogy hasonló helyzetek hasonló reakciókat váltanak ki. Pl. a háborúk, a forradalmak közötti hasonlóságok általánosabb értelemben a körülmények rokonságával magyarázhatók. A nemzeti múlt, az egy országon belüli szituáció-ismétlődés e változások országtörténeti, lokális „oldala”.

39 „Zúg március tisztító, új viharja [...] Te százszor megsalt nép, most törj elő! [...] Jöjj régi hitünk, megújító jóság, / Legyél már egyszer nem múltó valóság. / S add meg nekünk a régi, régi justt, / Hozd el az örök magyar Márciust” – írja Csuka Zoltán a Március üdvözlése c. 1945 tavaszán írott versében. (Ld. A Sorsunk. Antológia. Vál., szerk., utószó: Tüskés Tibor. Pécs, 2002. 230.) Ld. Jöjjön el a te országod... Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból. Szerk. Margócsy István. Bp. 1988.

veződéseknek (legelterjedtebb nevükön: munkástanácsoknak) megvoltak a múltbéli előzményeik.

1918-ban, a második világháború befejezését követően és 1956-ban egyaránt az ország demokratizálásának igénye is munkált a tömegmegmozdulások mögött – az új hatalmi szervek alapvetően ezt a célt szolgálták.⁴⁰ 1918-ban Isaszegen „A község lakossága követelte, hogy a község igazgatását a lakosság bizalmi emberei vegyék át, akik rendelkezésének magát szívesen aláveti. Közfelkiáltással ezután katonákból, ipari munkásokból és földművelőkből álló Néptanácsot választottak. A Néptanács azonnal intézkedett a közrend fenntartására szükséges polgárőrség fölállítása, továbbá az élelmezés kérdéseinek megoldása iránt. [...] A Néptanács azonnal átvette a község vezetését.”⁴¹ 1945-ben „a felszabaduló falvak, városok, mind megannyi kis köztársaságok, önmagukra hagyatkozva, saját elképzeléseik szerint rendezkedtek be. Nagyon helyesen társas formákat kerestek, bizottságokat alakítottak, szervezeten funkcionáltak.”⁴² „A vidéken kormánykiküldöttek híján helyi bizottságok kormányoztak, igen értelmesen. A belügyeket polgárőrök látták el, furkósbottal és karszalaggal [...] Minden falu országként viselkedett, önmagát kormányozta, meglepő sikerrel a körülményekhez képest” – olvasható egy másik értékelésben az 1956-os történésekre emlékeztető 1945-ös önkormányzati próbálkozásokról.⁴³

Az 1945-ös helyi népképviselői elképzelések a szituáció rokonsága miatt hasonlítanak elsősorban az 1956-os öngazgatási gyakorlatra, s nem az emlékezés okán. A paritást preferáló népi igazságérzet megnyilvánulásával 1956-ban számos esetben találkozhatunk.

Mátészalkán a második világháború utáni koalíciós időszakban a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt tagjai közül kerültek ki a helyi vezetők: helyi értelmiségiek és iparosok irányították a községet. A kisgazdák és a szociáldemokraták nem akarták bevenni a helyi nemzeti bizottságba a később alakult kommunista pártot; arra hivatkoztak, hogy a kommunisták megbontanák a nemzeti bizottság egységét.⁴⁴ Az 1956-os forradalom idején olyan helyi, többségükben első generációs, paraszti származású, családos értelmiségiek kerültek az élre, akik 1945-ben a kisgazdapárttal, illetve a szociáldemokrata párttal rokon-

40 „Vegye tehát a Nemzeti Tanács a kezébe az egész hatalmat, legyen teljes parancsolási joga” – olvasható egy Kecskeméten 1919. jan. 10-én kelt jegyzőkönyvben. Ld. Dokumentumok az 1918–1919-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez. Szerk. Romsics Ignác. Kecskemét, 1976. 269. Az 1918–1919-es helyi hatalmváltás formáira ld. még: *Hajdu Tibor*: Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben. Bp. 1958. 125.

41 A győzelmes vihar után. Népszava 1918. nov. 2. 5. Idézi: *Hajdu T.*: i. m. 61–62.

42 *Kovács Imre*: A demokrácia útja Magyarországon. In: *Uő*: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások. Bp. 1992. (Ars scribendi) 183.

43 *Szabó Z.*: i. m. 294.

44 *Balázs Béla*: Népmozgalom és nemzeti bizottságok, 1945–1946. Bp. 1961. 52. Az 1945-ös parlamenti választásokon az FKgP Mátészalkán az országos átlagot meghaladóan 60%-ot ért el, a parasztpárt pedig az országos átlagnál nagyságrenddel jobb eredményt tudott felmutatni (22% a 6%-kal szemben). *Hubai László*: Magyarország XX. századi választási atlasza. III. Bp. 2001. 324.

szenveztek, s bár 1945 után igyekeztek lojálisak lenni a kommunistákhoz, a Rákosi-érában valamennyien csak a képzettségüknek, ambíciójuknak nem megfelelő munkát végeztek.

A három történelmi fordulatban – 1918, 1945, 1956 – közös, hogy mindhárom rendszerváltozáskor azért tudott ideiglenesen helyén maradni a közigazgatási apparátusnak a politikában nem kompromittálódott része, mert a „váltótárs” még nem volt képes a feladatot ellátni, a központi hatalom pedig még szervezetlen és erőtlen volt.

1956-ban a forradalmi bizottságok tevékenységi köre hasonló volt a második világháború utáni nemzeti bizottságokéhoz. Az 1956-os forradalmi bizottságok létrejöttének körülményei és működési feltételeik azonban egész mások voltak, mint 1944–1945-ös elődjeikéi. A második világháború után a politika, mindenekelőtt a kommunista politika igyekezett befolyása alá vonni a helyi közeletet, s ehhez a nemzeti bizottságok szolgáltak keretül. 1945-ben – az ország keleti részén, ahol befejeződtek a harcok – már január 4-én megszűnt hivatalosan az „ősállapot”: a legtöbb helyen egységes – az ideiglenes helyi köztestületből és a nemzeti bizottságból álló – hatalmi szerveket szétválasztották a régi közigazgatási apparátusra és az új népi szervre. Egymás mellé rendelték őket, s mindkettőt kormányellenőrzés alá vonták. A szabályok megbontották a sokféle helyi igényt megjelenítő, rendkívül változatos igazgatási formákat, s kiszolgáltatták azokat a „nagypolitikának”. Ezzel nem csupán a régen kívánatos helyi demokráciagyakorlás feltételeit szűkítették, hanem korlátozták a helyiek döntési lehetőségeit. 1956-ban éppen az ellenkezője történt, a kommunisták rohamos gyorsasággal vesztették el helyi hatalmukat, s bár központi irányítás akkor is létezett, az állandó változások közepette, s a korábbi szétesettség miatt a helyi – járási, megyei – kezdeményezések váltak uralkodóvá. 1945-ben a kommunista párt ellehetetlenítette, kisajátította az érdekképviselőket, és saját képezére formálta őket. 1956-ban a kommunista szervezeti kreatúrák felbomlottak.

1945-ben – s a rákövetkező években még inkább – felülről beleszóltak a falvak életébe, s arra kényszerítették őket, hogy tőlük idegen módon – a kormányzó pártok helyi szerveit létrehozva – válasszák meg előljáróikat (a bírót, a jegyzőt, a helyettes bírót, a közgyámot és másokat). A helyiek kénytelen-kelletlen megtették, amit vártak tőlük, s elmentek a megyeközpontba, hogy pártalakítási tanácsot kérjenek az ott már működő pártoktól. A kényszerű engedelmisséggel megszűnt a helyi hagyományokhoz igazodó, s ugyanakkor újszerű demokrácia kialakíthatóságának lehetősége. 1956-ban – részben az 1945 utáni pártokkal kapcsolatos rossz tapasztalatok nyomán – a réteggépviselő-elv vált általánossá. Ennek felelt meg 1956-ban a pártállam idején ágazatíva alakított szakszervezetek újjáalakítása az 1945-ös minta szerint: újra a szabad szakszervezet lett az érdekképviselőnek neve. Ugyancsak koalíciós időkbeli előzményekre utal, hogy a népművelés elnevezést ismét szabadművelődésre változtatták. A „szabad” jelző 1945-ben szakítást jelentett a Horthy-korszak állami ellenőrzéstől sem mentes érdekképviselői rendszerétől, 1956-ban az új elnevezést választók elsősorban a Rákosi-rendszer mindent maga alá gyűrő terrordiktatúrájától hátráltak el magukat.

1956-ban a központi hatalom szétesése, az irányítatlanság miatt alkalom nyílt arra, hogy kiforrjon valamiféle helyi demokrácia. A szinte korlátlan szabadság azonban csak a sokféleséget, az eltérő érdekeket méltányolni tudó rendezettséggel párosulva hozhatta volna létre azt a helyi öngazgatási formát, amelyről az értelmiségiek régóta terveket kovácsoltak. 1945-ben még körvonalazódni látszott valamiféle – sokféleképpen értelmezett – politikai, szociális és kulturális demokrácia, ami a negyvenes évek végére semmibe foszlott.

1956-ban – 1918-hoz és 1944–1945-höz hasonlóan – a hatalom gyors összeomlásán felbátorodott emberek ráébredtek arra, hogy újra szükségük és lehetőségük van az önszervezésre. 1918-ban a nemzeti tanácsok, 1944–1946-ban a nemzeti bizottságok és 1956-ban a forradalmi bizottságok valamiféle amerikai értelemben vett esküdtszék szerepét is betöltötték:⁴⁵ maguk ítélték a helyi politikai konfliktusokban (Kunmadaras 1946, Hajdúnánás 1956), ellenőrizték a helyi közigazgatást (sokszor helyettesítették is), szervezték a mindennapi életet és a közérkölcset letéteményesei voltak.

1956-ban a közösségi szolidaritás megnyilvánulásai is emlékeztettek 1945-re. Ilyen volt például az élelmiszergyűjtés falun a szükségét szenvedő városiak számára, bár erre az 1956-os forradalomból jóval több példa ismert, mint a második világháborút követően, amikor a vidékiek is szűkölködtek az énnivalóban.⁴⁶

Mint 1945-ben, 1956-ban is eltérő világnézetű embereknek kellett (volna) a közös irányítás szabályait kidolgozni és betartatni. Nagy erkölcsi felelősségérzet kellett ahhoz, hogy a háború előtt, alatt, valamint a Rákosi-rendszerben történtek miatti indulatok ne ragadják el a sérelmet szenvedetteket, a korábban háttérbe szorítottakat. A nemzeti bizottságok 1945-ben és a forradalmi bizottságok 1956-ban alapvetően államigazgatási feladatokat láttak el: helyi rendeleteket hoztak, tisztviselőket váltottak le és neveztek ki, irányították az igazolási eljárást, rendőri, bírósági eljárást kezdeményeztek.

Nem csupán a 20. század történelmi fordulói idéződtek fel 1956-ban, hanem megjelentek az antiszemitizmus és a szélsőséges nacionalizmus képviselői is, akiket a hatalom erőszakos szerveitől, a törvények megsértésétől való félelem visszatartott „a békeidőkben” attól, hogy nézeteiket a nyilvánosság előtt hangoztassák. Ehhez az kellett, hogy bizonyos embercsoportok felfogása a hatalmi rendszerek változása ellenére is megmaradjon, és a leszármazottak kövessék felmenőiket. Miskolcon 1946-ban lincselésbe fordult egy politikai tömegakció. Tíz évvel ké-

45 *Alexis de Tocqueville: Az amerikai demokrácia.* Bp. 1993. 387–396.

46 „Az ország népe azzal ünnepel, hogy megtalálja egymást. [...] Békésen [...] futárokat menesztettek a tanyákra, kocsikkal élelmiszerekért, hogy vasárnap az összes templomban erről beszéltek, hogy egész nap az összes házakban hevesebben füstöltek a kémények, mert kenyéret sütöttek Budapestnek. Hogy ugyanott estefelé oldalszalonnával, füstölthússal, sok-sok frissensült szőke kenyérral, fűszeres kolbásszal, frissen tisztított baromfival álltak sort az asszonyok a gyűjtőhely előtt, sort álltak, félórahosszat is, nem azért, hogy kapjanak, hanem hogy adhassanak” – írta 1945 februárjában Szabó Zoltán. *Szabó Z.: i. m. 275.*

sőbb – más körülmények között persze – zsidó származású kereskedőt és rendőrtisztet gyilkolt meg brutális kegyetlenséggel a tömeg.

A zsidóellenesség 1946-ban (Kunmadaras) és 1956-ban is (Hajdúnánás) az ország keleti felén fajult pogrommá.

A rokon helyzet rokon reakciókat indukált. Egyes – megoldatlan, kibeszéltetlen – problémák a hibernáció éveitől felszínre jutva egyidejűleg lettek időszerűek és anakronisztikusak, ami csak fokozta az amúgy is meglévő zűrzavart. 1956 októberében ismét nyilvánosság előtt lehetett beszélni a többpártrendszer múltbéli gyarlóságairól, a második világháború okozta sebekről: a hadifogolykérdésről, a kisebbségi magyarok sorsáról.

Mindhárom rendszerváltó időszakban „tapasztalatcsuszamlás” következett be.⁴⁷ Az átalakulás az egyik forradalmi időszakban sem volt teljes, ami újabb érv a szituációs hasonlóság – ismétlődés, analógia – mellett. 1956-ban nem a múlt egyes elemeinek felelevenítése, mechanikus átvétele, kisajátítása folyt, hanem a rokonjelenségek „helyzethez igazodása” zajlott. 1956 szereplői mintegy ösztönösen válogattak az 1956-os helyzethez illő múltmintákból.

A hasonlóságok felidézésekor nem mellőzhetők az eltérések. Minden radikális hatalomváltásnak megvannak a mással összehasonlíthatatlan jellegzetességei. Az első világháború befejezésekor az éhséglázadások, sztrájkok, zsidóverések, kastélyrombolások, jegyzőelkergetések stb. megelőzték az 1918-as forradalmat. 1918-ban a vesztes háborút követte a forradalom. 1956 népfelkeléssel kezdődött, mint 1918, de nem előzte meg világháborút.

Időben 1956 forradalmához legközelebb a második világháború befejezését követő félforradalom állt: emlékezeti mintával talán ez szolgálhatott volna leginkább, ha az akkori szituáció nem tért volna el lényegi pontokon az 1956. októberi állapotoktól, és ha az 1945–1946-hoz fűződő emlékek nem lettek volna ellentmondásosak. A második világháborút követő rendszerváltáskor a helyi hatalom újjászervezését a megszálló hadsereg katonatisztjei és belügyes funkcionáriusai irányították. Pusztá jelenlétükkel többnyire elejét tudták venni a helyi szélsőségek kilengéseinek, de helyismeret híján nemigen tudták befolyásolni, hogy az ideiglenes kormány működésének beindulásáig (1944. december vége), illetve a fővárosba költözéséig (1945. április) a falvak lakói kikre bízzák saját ügyeik intézését, aminek egyaránt voltak negatív és pozitív következményei. Az 1945 utáni elhúzódó, hatalmi harcokkal terhelt rendszerváltás több szakaszban bizonytalánította el vagy félemlítette meg azokat, akik régiikként vagy újakként intézték a helyi ügyeket. A hektikus országos politika olyannyira beleszólt a települések életébe, hogy a helyi demokratikus irányítási módok kikísérletezése szóba sem jöhetett. A sok demokratában reményeket ébresztő, spontán létrejött helyi szervezeteket – közismert és általánossá vált nevükön a nemzeti bizottságokat – a kormány és a koalíciós pártok már 1945 januárjában megpróbálták ellenőrzésük alá vonni – s nem is sikertelenül.

47 R. Koselleck: i. m. 46.

Magyarországon a vereséggel végződő második világháború után nem jöhetett létre széles kiterjedésű forradalmi népmozgalom. A hadszíntérré váló országban a lakosságnak ki kellett szolgálni a harcoló csapatokat. Az ország nyugati felében a nyilasuralom visszafogta a lakosság öngazgató késztetéseit. A sokat szenvedett emberek apátiája 1945-ben – az akadályok ellenére – életújító öntevékenységre fordult, s ez 1956-ról még inkább elmondható.

A második világháború utáni rendszerváltozást az a kommunista párt tartotta kézben, amely gyakorlott volt a társadalmi folyamatok manipulálásában, s ehhez megvoltak a politikai és erőszakszervi eszközei. 1956-ban éppen ez utóbbi teher lerázására nyílt mód olyan körülmények között, amikor a felelősséget egyértelműen az idegen megszállókra és honi kiszolgálóikra lehetett hárítani.

1956-ban – eltérően 1918-tól és 1945-től – nem jött létre új, ideiglenes államhatalom, hanem csak a régi toldozott, foltozott változata működött – kevés eredménnyel. Így hiányoztak az új központi és helyi szervek közötti, a természetes érdekellentétekből óhatatlanul adódó konfliktusok is.

A múlt szerepe a forradalmi szervek elnevezésében

A polgári demokratikus forradalom alatt a spontán létrejött, többnyire a helyi közigazgatást ellenőrző vagy felváltó forradalmi szervezeteknek a hivatalos elnevezése a – nemzeti, nép- (közigazgatási szerv); katoná-, munkás- stb. (rétegszervezet) – „tanács” lett. A legfőbb államiság megtestesítői a felbomló Osztrák–Magyar Monarchiában a nemzeti tanácsok lettek. Talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy a Horthy-korszak és a Rákosi-éra történelemhamisításai ellenére a népemlékezet megőrizte 1918 demokratikus hagyományait, nemzeti irányultságát, s ez is „visszaköszönt” 1956-ban azokban az elnevezésekben, amelyekben szerepel a „tanács” szó.

Az 1919-es Tanácsköztársaság nyoma is megjelenik az elnevezésekben. Míg a polgári demokratikus forradalom idején külön léteztek az egyes nagy foglalkozási csoportok tanácsai – katonatanácsok, munkástanácsok –, 1919. március 21-e után a helyi irányítást vették át a Károlyi-féle, éppen alakuló néptanácsok helyett a munkás-, paraszt- és katonatanácsok. Amikor tehát 1956-ban ennek ismétlődésével találkozunk, joggal feltételezhetjük, hogy e szervek alakítói baloldaliak lehettek, s a hatalmi válságból kiutat az 1919-es minta átvételével reméltek. „Örömmel üdvözli a Győri rádió a Győr–Sopron megyei munkás- és katonatanács, valamint a megye valamennyi dolgozója a megalakult Somogy megyei munkás- és katonatanácsokat” – tér vissza az 1918–1919-es szóhasználat az október 29-i rádióadásban.⁴⁸

A legfőbb megyei forradalmi szerv elnevezése – *Szolnok Megyei Forradalmi Munkás-, Paraszt- és Katonatanács* – is az 1919-es rokonságra utal.

48 A forradalom hangja i. m. 204.

Az 1918–1919-es és az 1945-ös hagyományok keveredéséből születhetett a *Munkás-Paraszt Nemzeti Bizottság* elnevezés.⁴⁹

A *Nádudvari Szocialista Forradalmi Bizottmány* október 27-i röpiratában „a munkás- és paraszttanács azonnali megalakítását, a Sztálin- és Rákosi-rendszer azonnali felszámolását” követelte.⁵⁰

Szegeden Néptanács alakult, amely a Károlyi-kormány kezdeményezését juttatja eszünkbe, a szakszerűséget a népképvisellel ötvöző önkormányzati formáció tervezetét. A regionális csúcsszervek névválasztása – például: *Dunántúli Nemzeti Tanács* – is 1918-at idézi. „Győrben megalakult a *Győri Nemzeti Tanács*. Meglesz az országos tanácsok alakítása is. 1917–1918–19-re emlékeztet” – olvasható egy korabeli naplóban.⁵¹

Csupán múltbéli példákkal nehéz lenne választ adni arra: miért hívták nem egy városban és megyében a legfőbb városi, megyei forradalmi szervezet munkás-tanácsnak. Az elnevezésben feltehetően szerepet játszott, hogy e részeken fejlett volt az ipar (Pécs, Miskolc), s hathatott a korabeli lengyel és jugoszláviai önkormányzati eszme is. A döntő azonban az lehetett, hogy ezekben a városokban a párt- és az állami vezetés reformszárnya ura tudott maradni a helyzetnek, a forradalom első szakaszában mindenképpen: akkor, amikor a forradalmi szervek megalakultak. A munkástanács elnevezéssel egy olyan szót találtak, amely megfelelt a felkelőknek is. A „munkás” nem csupán fizikai dolgozót jelentett, hanem bele lehetett érteni minden dolgozó embert – értelmiségit, diákot is. A névadásban a demokratikus szocializmus iránti illúziók is szerepet játszhattak.

Az államformaváltás előtti időszakra (1944. december–1946. február) utal az 1956-os – megkésetten – zömmel november 4-e után – és szórványosan deklarált – elképzelés, amely szerint a forradalmat új, alkotmányozó hatalomnak, Nemzeti Főtanácsnak kell legitimálnia.⁵² Ezt főképpen parasztpárti (Bibó) és kiszagdapárti tervezetek szorgalmazták.

Múltelutasítás

Félrevezető túlzott jelentőséget tulajdonítani azoknak a rölapokon, újságcikkekben, és a tanúvallomásokban olvasható állításoknak, amelyek szerint 1956 szereplői nem kívánták a „régvi világ” visszatértét, elutasították a „nagyfőkések és nagybirtokosok” uralmát: a Horthy-korszakot, az 1945 előtti rendszert. Ezek a gyakori deklarációk elsősorban a védekezést szolgálták: a forradalom kezdeti

49 Sellye, 1956. okt. 26.

50 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban i. m. 86.

51 *László A. Á.*: i. m. 125.

52 A Nemzeti Főtanács három tagból – a nemzetgyűlés elnökéből, a miniszterelnökből és a nemzetgyűlés Politikai Bizottságának nem miniszter tagjából – állt. A köztársasági törvény elfogadásával funkcióját a köztársasági elnök vette át.

szakaszában a felkelők ellen fellépő hatalom érveit kívánták cáfolni (Gerő Ernő és Nagy Imre október 23-án, illetve 24-én).

A védekezésnek előzményei voltak: a kommunista párt politikusai, ideológusai leegyszerűsítették és félremagyarították a Horthy-korszakot: mindenki- ben ellenséget láttak, aki 1920 és 1944 között pozíciót töltött be, és a kommunista hatalomátvétel után nem állt át a kommunistákhoz.

A forradalom győzelme – október 28-a – utáni héten a „gyárosok, földbirtokosok” visszatérésének elutasítása mögött nem volt koncepció. A korábbi követelések szinte automatikusan bekerültek az újabb listákba, illetve a helyi korábbi lista lényegében változtatás nélkül lett az időközben átalakult forradalmi önkormányzati szerv politikai programja. Az átgondolatlanság nem értelmetlenséget takart. A látszólagos összevisszaság mögött felsejlett a forradalom rendje: nyilvánosságot biztosítani minden olyan felfogásnak, amely nem veszélyezteti a két fő kívánalmat: a függetlenséget és a szabadságot. Ezzel lényegében a konszolidációt elősegítő tartalommal töltötték meg a szovjetek kivonulásáig és a többpárti választásokig rendelkezésre álló időt.

November 4-e után a munkástanácsok mindenekelőtt „partiképességüket” bizonygatták Kádárnak, amikor elhatárolták magukat a Horthy-rendszerrel: elfogadásuk érdekében magyarították nézeteiket. Nem csupán Horthyt-rendszert utasították el, hanem a Rákosi-rezsimet is, abban reménykedve, hogy így tárgyalóképesebbekké válnak Kádárék szemében.

Amikor elvetették a két rendszert, lényegében egy ideális demokráciára mondtak igent. Az igazságtalan, szélsőségekbe forduló bal- és jobboldali rezsimekre egyaránt nemet mondtak. Az észak-magyarországi munkástanácsok küldöttei leszögezték: „semmilyen reakciós, vagy rákosista törekvést el nem ismernek”, sőt biztosítékot követeltek a kormánytól, „hogy nemzetünket sem fasiszta, sem egyéb elnyomó célzatú befolyásnak nem engedni alávetni”.⁵³

A Horthy-korszak elvetése természetesen nem aktualizálható jelszó volt csupán, hanem tükrözte a harmincas évek végétől Magyarországon általánossá váló, jobb- és baloldalon egyaránt ható antikapitalista korhangulatot, és kifejezte a nagytőke és a nagybirtok felszámolásából profitálók elégedettségét is. Számuk több millió, összetételük pedig igencsak heterogén volt. A korábbi szélsőséges vagyoni megosztottság visszaállításának 1956-ban nem volt valóságalapja. A tőke- és nagybirtokellenes jelszavak a távolabbi és a közelmúlt maradványai voltak, amelyek azért léteztek, mert átmenetileg funkciójuk lett. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a kisiskolás, sőt óvodás kortól állandóan súlykolt egyenlősítő kommunista utópia széles körökben hatott, és főként a világmegváltó eszmék iránt mindig fogékonyabb fiatalabb nemzedékeket befolyásolta, akik közül számosan a forradalom kezdeti szakaszának főszereplői lettek.

53 1956. nov. 13. Ld. 1956 dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban. Szerk. Rásó József. Miskolc, 1998. 93.

A Rákosi-korszak pejoratív értékelésének is voltak előzményei: különösen 1953–1954-ben, illetve 1956 nyarán és őszén. A kommunista reformellenzék az-
zal, hogy elhatárolódott a korábban általa is támogatott baloldali diktatúrától,
amellett, hogy bomlasztotta a rendszert, lényegében önmagát legitimálta. Az el-
követett hibákat, bűnöket személyekre lehetett kenni, s ezzel magát a szocialista
rendszert védték.

A leegyszerűsített múltértékelés a forradalom leverése után mit sem válto-
zott, sőt még inkább lekerekítő lett, olykor már primitívvé silányult. A *Magyar
Szocialista Munkáspárt* Központi Bizottságának 1956. decemberi határozatában
az „ellenforradalom” négy oka közül az egyik a Rákosi-klikk kártevése volt.
A végrehajtó hatalomba visszakerült funkcionáriusok a forradalom alatti félel-
műket, gyávaságukat 1957 tavaszán túlzott rendszerpártisággal igyekeztek kom-
penzálni. „Október 23-át az ellenforradalmi elemek kezdeményezték, és minden
ténykedésükkel, terrorcselekményeikkel azt a célt szolgálták, hogy visszaállítsák
a főúri rendet, birtokaikba ültessék az eszterháziakat [sic!], visszaadják a gyára-
kat a vejszman frédéknek [sic! Kézírással javítva: Weisz Manfrédék-nek], s a né-
pet a főszolgabírák, csendőrök kezére bízják [...] érezni kell, hogy az elmúlt 12
év alatt a dolgozók pénzét a mágnások sem montekallóba [Monte Carloban]
mulatták el, hanem a dolgozók életszínvonalának emelésére használták.” – ol-
vasható egy korabeli járási tanácselnöki beszámolóban.⁵⁴

Az 1956-ban az újra sokszínűségében megmutatkozó társadalom múltképe
igen változatos volt. A historizálók hol tudatosan, hol ösztönösen fordultak a
múlthoz. A múlthoz való viszonyt a követés és az elutasítás kettőssége jellemez-
te, ami rendszerváltó időkben megszokott. A múlthoz támasztékul fordulók az
örökölt, tanult múltismereteikből merítettek, ugyanakkor a gyors változásokhoz
alkalmazkodva felöltöztek bennük a korábban már hasonló helyzetben alkalma-
zott megoldások. Az emlékező és a szituációs múltkövetés nehezen különíthető
el egymástól. Ugyanez vonatkozik az elutasító – az ideologikus és az érzelmi –
múlttagadásra is. A múlt valamennyi megközelítési, felhasználási módja ideo-
logikummal telített, de talán a közelmúltat elutasítók nézeteiben mutatkozik
meg leginkább az eszmei, világnézeti indíttatás.

A forradalom alatt a múltelutasítás alapvetően a második világháború utáni
időszakra vonatkozott. A múlttagadás különböző formái időtartamokhoz kap-
csolódtak, az elkülönülő időszakaszok pedig az egyes politikai részperiódusok
elfogadásához, illetve kritikájához, elutasításához köthetők. 1956-ban alapvető-
en érzelmek, indulatok vezették azokat, akik kitörölték volna a történelemből a
forradalmat megelőző tizenkét, tizenegy, tíz, kilenc, nyolc, hét évet, ugyanakkor
az elutasítás világnézeti indíttatású volt. Kiforrott meggyőződések és heterogén
eszmefoszlányok egyaránt munkáltak az indulatok hátterében.

54 A Veszprémi Járási Tanács 1957. március 25-i ülésének jegyzőkönyve. Veszprém Megyei Levél-
tár XXIII. 351.a.

Meddig vissza?

A második világháború befejezése és a forradalom kitörése közötti időszak megítélésére az 1956-ot megelőző évekhez való viszonyból is következtethetünk. Nyolc, tíz vagy tizenkét év hibáit, bűneit kellett jóvátenni, elfelejteni, megtorolni 1956-ban? 1944, 1946, vagy 1948 vitte tévútra az országot?

Csak az 1956 előtti öt-hat-hét év elutasítása kivételesnek mondható. A kommunista rendszer kedvezményezettjei, a Rákosi-rendszerben is megbecsült parasztpártiaknál fordul elő leginkább. „Kegyetlen, s alig kibírható volt az elmúlt öt-hat esztendő” – írta Szabó Pál.⁵⁵

A nyíregyházi kisgazdák „hét évi kényszerhallgatásról” beszéltek.⁵⁶ „Hétéves, magyartalan, megalkuvó, nemzeti múltunkat megtagadó korszaknak örökre vége” – mondotta október 31-én a helyi rádióban egy nyíregyházi parasztpárti vezető.⁵⁷ Feltehetően a kommunisták többsége így érzett.

Aki nyolc év terrorját ostorozta, mintegy ösztönösen az 1948 utáni peridushoz köthette a kommunista uralom elfajulását. Nyolc évet a mérsékelt ellenzéki kommunisták emlegettek, majd 1957 novemberétől Kádárék igyekeztek a nyolcéves Rákosi-korszak megbélyegzésével elfogadtatni magukat.

Nyolc esztendeig tartó önkényről szólt a Kéthly-féle szociáldemokrata párt október 31-i felhívása.⁵⁸ Itt azonban másról van szó. A kommunista párt a *Szociáldemokrata Párt* és a *Magyar Kommunista Párt* kieroszakolt fúziójával lényegében felszámolta a történelmi szociáldemokrata pártot: a nyolc év erre a traumára utal.

Az 1956 előtti kilenc évre, 1947-re elvélve találunk utalást. Ennek két legfőbb oka a rosszemlékű ún. köztársaság-ellenes összeesküvést követő 1947. eleji per, valamint a nyári kékcédulás választás háritása lehetett. Ez volt az az év, amikor az 1945-ös parlamenti választásokon abszolút többséget szerző kisgazdák végképp elvesztették hatalmukat, és arányos politikai erőviszonyokat tükröző koalíció került hatalomra. Bibó István 1947-hez nyúlt vissza: a forradalmat 1956. október 30–31-én a lakásán elemző Bibó 1956-ban is a szocializmus elemeit ötvöző demokratikus átalakulásban reménykedett. Alkotmányos kiindulópontnak az 1947. szeptemberi országgyűlést tekintette, amely bár koalíciós és ellenzéki pártokat foglalt magában, lényegében már a kommunista pártnak kiszolgáltatott látszat-országgyűlés volt. Bibó még ezt is szükíteni kívánta: csak a négy koalíciós párt újraindulását tervezte, abból az empiria által nem igazolt tételéből kiindulva, hogy „ezekbe a pártkeretekbe az egész ország belefér”.⁵⁹ Rendszerváltó forgatókönyve a nemzetközi erőviszonyok reális számbavételén, valamint a harmadikutas, baloldali értelmiség demokratikus szocialista utópiáján alapult.

55 Szabó Pál: A parasztsághoz. Szabad Szó 1956. okt. 31. 1.

56 1956 és a politikai pártok. Politikai pártok az 1956os forradalomban. 1956. október 23–november 4. Válogatott dokumentumok. Szerk. Vida István. Bp. 1998. 356.

57 I. m. 394.

58 I. m. 189.

59 I. m. 387.

Elképzelése a forradalom alatt nem kapott nyilvánosságot, s emellett a vereség kénytelen-kelletlen tudomásul vételéig – 1957 elejéig – az emberek többségének vágyaival sem esett egybe.

Tíz év megpróbáltatásról azok a többnyire politikával hivatásszerűen foglalkozó értelmiségiek beszéltek, akik saját tapasztalatuk alapján is folytathatóknak vélték a második világháborút közvetlenül követő két év demokratikus próbálkozásait. A kisgazdapárt volt főtitkára, Kovács Béla október 31-én úgy vélekedett, hogy „Az elmúlt tíz esztendő keserves, de hasznos iskolája volt a Kisgazdapártnak”.⁶⁰ Varga István, a félreállított neves közgazdász, akit a *Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság-tudományi Intézetének* munkatársai Forradalmi Munkástanácsuk elnökévé választottak, az 1946-ban kidolgozott koalíciós stabilizációs programig visszanyúlva tervezte a megújulást.⁶¹

Féja Géza tíz esztendő jogtiprásáról írt, s Németh László az 1946-tól 1956-ig terjedő időszakot tekintette olyan korszaknak, amikor Magyarország „voltaképp szocialista állammá lett”.⁶²

1946 volt az az időhatár, ameddig Nagy Imre is visszament, amit leginkább többpárti kabinetjének összetétele bizonyít. (A miniszterelnök az október 28-i, a népfelkelést elfogadó kormánynyilatkozatban ugyan tizenkét év vitatott múltról beszélt, de szavaiból a kommunista vezetésű szocializmus megkérdőjelezhetlenségére következtethetünk: „A keserűség és a harc óráiban az ember hajlamos arra, hogy az elmúlt 12 esztendőnek csak a sötét oldalát lássa. De nem engedjük tisztánlátásunkat elhomályosítani. Ennek a 12 esztendőnek vannak történelmi jelentőségű, maradandó, eltörölhetetlen eredményei”.)

Nagy Imre felfogásával rokon Németh László *Emelkedő nemzet* című cikkének mondandója: az 1945 utáni időszakban a szocializmus elfogadottá vált Magyarországon, csupán megvalósításának módjába csúsztak komoly, de nem jóvátehetetlen hibák, vagyis nem 1944–1945 fordulójáig kell visszamenni, hanem az 1956 előtti bő évtizedben elkövetett hibáktól kell megszabadulni.

Tíz év szégyenletes múltat a „népfrontos” kommunista párti kezdeményezésre a forradalom kezdeti időszakában alakult forradalmi bizottságok vezetői emlegettek, akik az 1945 utáni kommunista vezetésű pártviszonyok felújíthatóságában reménykedtek. Jászberény forradalmi bizottsága tíz év önkényről írt röpiratában.⁶³ „Az elmúlt tíz év – bátran mondhatjuk – elsősorban a parasztságot sújtotta” – mondta november 3-án a szolnoki rádió kommentátora.⁶⁴ „Tíz év alatt elég áldozatot követelt az önkény” – olvassuk a *Munkás-Paraszt-Katonai Tanács Jászberényi Bizottságának* röplapján.⁶⁵

60 Kovács Béla: A magyar nép semleges Magyarországot kíván. *Magyar Nemzet* 1956. nov. 1. 1.

61 Varga István nyilatkozata a legszükségesebb gazdasági teendőkről. *Magyar Szabadság* 1956. nov. 3. Idézi: 1956 és a politikai pártok i. m. 343–345.

62 Féja Géza: Új nemzeteszmé. *Új Magyarország* 1956. nov. 3. 1. és Németh László: Pártok és egység. *Új Magyarország* 1956. nov. 2. 1.

63 1956 plakátjai és röplapjai i. m. 519.

64 Cseh Géza: A Damjanich Rádió hullámhosszán. *Szolnok – 1956. Szolnok*, 2003. 127.

65 1956 plakátjai és röplapjai i. m. 519.

A *Csepeli Nemzeti Bizottság* lapjának *Szabadságunk után: a demokráciáért!* című vezércikke következetesen tíz év szörnyű múltat emleget, „szellemnyomórító tíz évet”: „Meddő volt a tízévi szemináriumszajkózás és a kísérlet szellemi eltompításunkra. [...] Megalázás és nélkülözés, ezt kaptuk eddig, ezt alkották számunkra tíz éven keresztül a rákosista kalandorok. [...] Tíz évig hajlott derékkal, megtört fényű szemmel, visszafojtott gondolatokkal jártunk. Nem lehettünk érző emberek, gépekké, termelőeszközzé minősítettek bennünket. És mi mégis hittük, hogy egykor valóra kell váltanunk, amiért ebben az országban már annyi magyar vére folyt.

És most itt az idő.”⁶⁶ „Tíz keserves esztendő szennye-piszkáról” beszélt a rádióban a Parasztszövetség megteremtésén fáradozó Kiss Sándor is. „Hirdetjük a tiszta igazságot: nincs többé szegény- vagy gazdagparaszt. Tíz év után mindenki szegényparasztta vált ebben az országban. Ezt a szót, hogy »kulák«, mint az elmúlt évek üldöztetésének, meghurcolásának, embertelenségének emlékét örökre kitöröljük a magyarság szótárából. De éppen az elmúlt tíz év azt is megmutatta, hogy ellenség az, aki a parasztságot fel akarja darabolni sok, vagy akár csak két pártra, szervezetre. A mi legnagyobb erőnk a parasztegység. Áruló az, aki ez ellen támad.”⁶⁷

„45-ben azt hittem – írta Déry Tibor –, hogy munkások, parasztok, mindannyian, akik a nemzeten kívül rekedtünk, új hazára lelünk. De tíz év alatt lépésről lépésre kilopták talpunk alól az országot. Azt hittük, a szocializmust fogjuk megépíthetni, s helyett vérből és hazugságból rakott börtönfalak közé zártak.”⁶⁸ Németh László tíz év szennyéről írt.⁶⁹ „Felkelt a nép, hiába volt bitófa, / kegyetlen kínzás, börtön és halál. / Feltámadt ő, a holt – ki tíz év óta / Sírban feküdt – ma újra talpon áll” – kezdte versét Jobbágy Károly.⁷⁰

Azok, akik tíz-tizenegy év szörnyűségeiről írtak, a koalíciós időszakot is a magyarországi szovjet-érához számították, és bizonytalanak tűnnek a második világháborút követő változások megítélésében. Ez utóbbiak voltak lényegesen többen, ami különösen akkor elgondolkodtató, ha tudjuk, hogy a folytonos engedményekre kényszerülő Nagy Imre-kormány végső jobbrtolódásként a baloldali dominanciájú többpárti koalícióig hátrált. Igaz, szovjet katonai jelenlét nélkül, ami a békeszerződés lezáratlansága miatt 1947 előtt fel sem vetődhetett.

„A második világháborút követő tizenegy esztendőben anyagi és kulturális téren, állami szuverenitásunk vonalán népünk elképzelései nem váltak valóra” – írta Takács Gyula tanár a *Keszthelyi Újság* 1956. november 3-i számának vezércikkében.

Szabó Lőrinc tizenkét év jogtiprásáról, kegyetlenségéről írt, bár megállapította: „Nem minden rossz, amit az elmúlt szerencsétlen tizenkét év akart.”⁷¹

66 *Szabadságunk után: a demokráciáért!* Csepeli Újság 1956. nov. 1. 1.

67 A forradalom hangja i. m. 279.

68 *Déry Tibor: Barátaim,...* Irodalmi Újság 1956. nov. 2. 1.

69 *Németh László: Nemzet és író. Igazság* 1956. nov. 3. 1.

70 *Jobbágy Károly: Felkelt a nép...* Valóság 1956. okt. 30. 2.

71 *Szabó Lőrinc: Ima a jövőért.* Irodalmi Újság 1956. nov. 2. 3.

A *Kispesti Figyelő*, a „kispesti forradalmi ifjúság lapja” hosszasan és emelkedett dagályossággal ecsetelte az elmúlt tizenkét év szörnyűségeit: „Sötét korszak, nagyon sötét korszak volt ez. [...] Rengeteget ígértek már nekünk. Igaz, voltak szocialista vívmányok, melyeket megvalósítottak, s amelyeket meg is kell tartanunk, de a leglényegesebbet, a nekünk legdrágábbat, a Szabadságot, csak hazudták!” (*Szabadságunk hajnala*) „Tizenkét évig hazudták szabadnak Magyarországot” – írta felháborodottan a *Zirc és Vidéke* október 29-i számának vezércikkírója. A ceglédi ifjúság lapja minden rosszat 1945-től eredeztetett: „A II. világháború után éjszaka borult a magyar népre. Éjszaka, amelynek azt hittük, nem lesz vége.”⁷² Ugyanezen lapszám egy másik cikkében ez áll: „a magyar nép 12 éven át gyarmati sorsban, idegen elnyomás alatt szenvedett”. (*Győzött a forradalom!*)

Mátészalkán, 1956. október 27-én a forradalmi bizottság ülésén az egyik felszólaló kijelentette, hogy nekik, az új vezetőknek kell helyrehozniuk azt, amit a kommunisták az elmúlt tizenkét évben elrontottak.

Október utolsó, november első napjaiban, az egypártrendszer immár hivatalos megszüntetése után egyre többen tartották elégtelennek a Nagy Imre-kormány által sugallt 1947–1948. évi többpártrendszerhez való visszatérést, és 1945-ig akartak visszamenni, ami ütközött Nagy Imre és politikustársai elképzelésével. Karcag város Forradalmi Bizottsága szerint a népet tizenkét éven át elbutították, s aki nem áll a forradalom mellé, még „mindig a szennyes múlt bűzös mocsarában” él.⁷³

A *Keresztény Magyar Párt* az 1945-ös helyzetet is illegitimnek ítélte. Programjában azt követelte, hogy a „törvényhozás összeüléséig a rémuralom által 1945-től alkotott összes jogszabályt” függeszék fel.⁷⁴ Bár e pártban a pártszervezésre rendelkezésükre álló néhány napban csak néhány tucatnyian lehettek, véleményük nem volt elszigetelt: az 1945-től folyamatosan megalázzottak tömegei a háború végétől szerették volna újragondolni az ország sorsát, s benne természetesen a saját szerepüket.

A többség tizenkét évet törölt volna ki a magyar történelemből. Ők 1945 őszétől kezdték volna újra: a vesztes háborúhoz, a szovjet megszálláshoz kötődtek az ország romlását.

A *Dunántúli Nemzeti Tanács* alakuló ülésén a győri küldött – Tihanyi Árpád – „tizenegy év kegyetlen atmoszférájáról” beszélt. A Veszprémből jött Horváth József ezt megtoldotta eggyel: „Ha 12 évig a termelt javak Szovjetunióba való kerülését kibírtuk, akkor ezt a néhány hetet is elviselhetjük” – jelentette ki optimistán.⁷⁵

A kialakulatlanságot, a végiggondolatlanságot, a többféle, egymásnak ellentmondó vélekedés szimultán jelenlétét mutatja a ceglédi *Ifjúsági Újság*. Az október 31-i szám első oldalán az egyik írás 1945-ös reményekről beszél, a másik

72 B. I.: És felkelt a nap. Ifjúsági Újság 1956. okt. 31. 1.

73 1956 plakátjai és röplapjai i. m. 511.

74 1956 és a politikai pártok i. m. 462.

75 *Tájékoztató Bizottság*: Az igazi gyűlés. Szabad Komárom 1956. nov. 1. 2–3.

pedig így kezdődik: „A II. világháború után éjszaka borult a magyar népre”. A következő oldalon ez olvasható: „Most, amikor a magyar nép 12 éven át gyarmati sorsban, idegen elnyomás alatt szenvedett, »feltámadott a népek tengere«. Elég volt! Ezer éven át eleget szenvedtünk!”

Az eddigi legteljesebb 1956-os versantológiában öten írnak tízéves elnyomásról, tizenkét évet csak egy vidéki költő emleget.⁷⁶ 1948 mint szakaszhatár nem fordul elő a kötetben. Az 1956-ot megelőző tíz év elutasítása az 1945-ös változások valamiféle folytathatóságát sejteti, természetesen idegen megszállók nélkül.⁷⁷ Ennek az is magyarázata lehet, hogy azok a fiatalok, értelmiségiek jutottak inkább nyomdafestékhez, akik hittek a szocialista eszmék megvalósíthatóságában, ellentétben a forradalomnak azokkal a szélesebb nyilvánosságához nehezebben jutó résztvevőivel, akik a függetlenség hiányában, a Szovjetuniónak való kiszolgáltatottságban látták minden baj okát.

A fenti esetekben a bizonytalanság alapvetően a hirtelen reagálással járó végiggondolatlansággal magyarázható. A közelmúlt megítélése körüli zavar ugyanakkor egy mélyebb problémára világít rá: az 1945–1946-os időszak sokarcúságára, felemáságára, az akkor történtek megemésztetlenségére. Ez volt az a kor, amikor a jó és a rossz úgy keveredett össze, hogy nem lehetett igazán elválasztani az álmokat a realitástól, amikor az ellentmondások még pőrén, és nem a kommunista hatalom által manipuláltan jelentek meg a közéletben.

Az egykori koalíciós pártok 1956-ban újjáalakuló vidéki pártszervezeteinek zöme a nyolc év előtti helyzetet tekintette kiindulásnak (Ózd, Székesfehérvár, Keszthely) de voltak, akik a tíz (Nyíregyháza), vagy tizenkét (Mátészalka) évvel korábbi állapotot tartották volna ideálisnak. Az eltérések a pártokat újjáalakítók politikai beállítottságával magyarázhatók. Szinte minden koalíciós pártnak létezett jobb- és balszárnya, centruma. A kommunista párt hatalomra kerülésével ezek a különbségek elmérgesedtek, és egzisztenciális következményekkel jártak. A múltmegítélés annak függvénye volt, hogy az egykori pártot 1956-ban a jobb- vagy a balszárny szervezte-e újra.

A kiszgazdapárt november 1-jei nyilatkozatában koalíciós kormányt kívánt „az 1945-ös pártarány alapján”.⁷⁸ Ennek ellentmondani látszik a Nagy Imre-kormányba bevont kiszgazdapárti politikus nyilatkozata. „Olyan pártot nem tudunk támogatni, amelyik a 39-es vagy 45-ös gondolatokat teszi magáévá” – nyilatkozta 1956. október 31-én Kovács Béla, a kiszgazdapárt 1947-ben Szovjetunióba hurcolt főtitkára, aki a koalíciós demokrácia kezdeti időszakát is a folytathatatlan (jobboldali) örökséghez sorolta.⁷⁹ A két eltérő vélekedés a párton belüli nézetkülönbségekre utal és belső hatalmi harcot sejtet.

76 Hanzel László: *Fellázadt a magyar!* In: Piros a vér a pesti utcán. Az 1956-os forradalom versei és gúnyiratai. Szerk. Győri László. Bp. 2001. 110.

77 „Tíz évnyi szennyet? – Azt takar be / e szűz hó, ami most esik” – kezdi versét Pál József. A megírás dátuma: nov. 2., a megjelenés: nov. 4. *Pál József: A Szabadsághoz*. Új Zala 1956. nov. 4. 1.

78 Juhász Róbert: *A Szociáldemokrata Párt egyelőre nem lép be a kormányba*. A Kiszgazdapárt Kovács Bélát tekinti vezetőjének. *Igazság* 1956. nov. 1. 4.

79 1956 és a politikai pártok i. m. 307.

Kinyíló és bezáruló múltkapuk

A múlt az 1956-s forradalomban politikai, ideológiai hivatkozási alappá vált: a szocialista és a polgári demokrácia hívei kerestek a magyar történelemből olyan példákat, amelyekkel elképzeléseiket alátámaszthatták, pozíciójukat legitimálhatták. „[A] politikai események lökésszerű mozgásai kiváltanak bizonyos közös, a különféle korosztályokon átívelő hatásokat, s így biológiai és társadalmi nemzedékeken kívül nemzedékek politikai egységéről is beszélhetünk. Ennek közös vonásai addig elevenek, amíg az adott nemzedék fokozatosan ki nem hal.”⁸⁰

1956 felszínre hozta a magyar történelemben a forradalmak, a gyökeres változások időszakát. A szituációs rokonság személyi folyamatossággal is társulhatott, ami különösen felerősítette a múlt hatását a jelenre. Szakmáron az a tanító forradalmasította a környéket 1956-ban, akinek apja 1919-ben a Kalocsa és Dunapataj környéki tanácsköztársaság-ellenes parasztlázadást vezette.⁸¹ Bilkei Gorzó Nándor, 1956-ban a rákospalotai forradalmi bizottság elnöke 1918-ban Rozsnyón állt a nemzeti tanács élén. 1956-ban az a Dudás József fogadtatta el magát országos hatókörű forradalmi vezetőnek, aki illegális kommunista múlttal lett antifasiszta ellenálló, majd 1945-ben kisgazdapárti önkormányzati politikus. Az a Szigethy Attila lett a Győri, majd a *Dunántúli Nemzeti Tanács* elnöke, aki a *Nemzeti Parasztpárt* baloldaláról jöve asszisztálta végig a Rákosi-korszakot, hogy 1953 után az ellenzéki kommunisták társaként próbálja őrizni a forradalom alatt a demokratikus szocializmus eszméjét.

Ugyanakkor a forradalom szereplőit nem lehet elszakítani saját koruktól, személyes élményeiktől, a megélt jelentőtől. Az egyszerűség és az állandóság vibrálása, az újszerűség és az ismétlés kettőssége jellemezte 1956-ot. Az ismétlés, az ismétlődés pedig a múlt – a múlthoz való viszony – függvénye volt.

Az emlékezés választás kérdése is. Az emlékek közül annak jut kitüntetett szerep, amely aktualizálható, erős lehet belőle meríteni, és segít a jelen problémái közötti eligazodásban. A követésre méltó – vagy éppen ellenkezően: elvetendőnek ítélt – múltbeli történések felelevenítése, elemzése révén jobban megismerhető a forradalom szereplőinek gondolkodásmódja, a társadalmi, politikai átalakulásra vonatkozó elképzelése. Ez különösen azért tűnik fontosnak, mert nem igazán maradtak fenn olyan korabeli dokumentumok, amelyekből a korszerplők nézetei rekonstruálhatók lennének. A történelmi folyamatosság, illetve megszakítottság vizsgálata a különféle történelmi korszakok közötti összefüggésekre is felhívja a figyelmet.

⁸⁰ R. Koselleck: i. m. 21–59.

⁸¹ Apja gazdálkodóból iparos lett – szikvízüzem –, majd kocsmát nyitott, apósa uradalmi cseléd vezeti ranggal. Tóth Imre 1172. sz. életrajzpályázata, 1956-os Intézet Oral History Archívuma.

ÉVA STANDEISKY

FOLLOWED AND REJECTED PAST IN THE REVOLUTION OF 1956

The dissertation intends to explore the connections between Hungarian revolutionary periods resulting in political transformation in the 19th and 20th centuries, including the revolution and war of independence of 1848, the bourgeois-democratic revolution of 1918–1919, the radical takeover of power in 1944–1945, and the revolution of 1956. All these crises aimed at achieving democracy and independence, but all the four attempts failed.

The chapter *Adapting past memories* highlights the similarities appearing in the cases of the revolution and war of independence of 1848 and the revolution of 1956. The visual and verbal symbols of the past can be associated mainly with those long past events. “1848” was regarded as a part of cultural remembrance: it could be revived easily, and it became undeniable heritage. During the revolution of 1956, mainly in the first days of the revolt, the general public was influenced by memories of the revolution of 1848, what suggested the semblance of national unity. Through the presence of different democratic attempts, the various past symbols in question became generally known, as well. The memories of historical crises of the 20th century were still stored in communicative remembrance in 1956. At that time, revolutionists turned back to the past for usable revolutionary traditions deriving from 1918–1919 and 1944–1945, and they adapted their own experience to the conditions of 1956. The relatively separate actions carried out in 1956 could be associated with the actions occurring in 1945.

The chapter *Adapting past situations* is based on the theory according to which the political transformations taking place in 1918–1919 and 1944–1945 served as a model in 1956. The existence of the democratic self-managing organs proves that the spontaneous local democratic boards, (collectively referred as local revolutionary committees) and the labour organs (generally called workers’ council), which operated during the revolution, had their past examples. It is common in the cases of all three historical turns (1918, 1945, and 1956) that a part of the machinery of public administration, which had not been compromised, could hold their offices further on, because the new regimes could not carry out every task, and central authorities were unorganized and ineffective. The sphere of activities of the revolutionary committees of 1956 was similar to the one of the national committees following World War II. Nevertheless, the circumstances and the functional terms of the revolutionary committees established in 1956 completely differed from the situation in 1944–1945.

A whole chapter examines how the past influenced the naming of revolutionary organs.

The last chapter, *Rejecting the past*, reveals how far the participants of the revolution turned back in time, and which periods they considered to be rejected, refused or a deadlock. Only a few people rejected the previous 5–6–7 years preceding 1956; they associated the terror of the last 8 years with the extension of communist power in 1948. Afflictions of the last ten years were usually censured by the intellectuals practising politics by occupation: they were inclined to think that the democratic attempts of the two years following World War II could be carried on. The majority would have expunged twelve years from Hungarian history. They related the ruining of the country to the losing of war and the Soviet occupation in the autumn of 1945.